

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2022, c. 8, s. 1: 461-487

Marife Gelen Müsnedün İleyh ve Müsnedin Semantik Boyutu (Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm Adlı Eseri Bağlamında)
Semantic Analysis of Marifa Musnadun Ilayh and Musnad (In the Context
of Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî's Miftâhu'l-'ulûm)

Tahsin YURTTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Arap Dili ve Belâgatı A.B.D.
Assist. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Arabic Language and Rhetoric
yurttastahsin@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9590-0770

DOI: 10.47424/tasavvur.1096159

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 30 Mart / March 2022
Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Mayıs / May 2022
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Yurttaş, Tahsin. "Marife Gelen Müsnedün İleyh ve Müsnedin Semantik Boyutu (Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm Adlı Eseri Bağlamında)". Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 8 / 1 (Haziran 2022): 461-487.
<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1096159>

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | [mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr](mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr)

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Arapçada cümle telifi *isnad* olgusu ile açıklanır. İsnad, cümlenin temel öğelerini birbirine bağlayan, lafzen görünmeyen bir bağdır. İsnadın tarafları olan müsnedün ileyh ve müsned, bir cümlenin asgari iki temel rüknüdür. İlki, hakkında yargıda bulunulan, ikincisi ise yargının kendisidir. Bir cümlenin temel öğeleri olan mübtedâ ya da fail, müsnedün ileyhe; haber ya da fiil ise müsnede karşılık gelmektedir. Cümlede bu öğelerin -nekreye nispetle- marife olarak gelmesi cümlenin anlamını değiştirmektedir. Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229), çeşitli şekillerde marife olarak gelen müsnedün ileyh'in tahsis, cins, tekit, ahd gibi vurgulu anlamlar kattığını ve cümlenin anlamsal yorumunu etkilediğini ifade eder. Sekkâkî'de marife gelen sözdizimsel yapı, bağlamsal durumu açıklarken, bağlam da sözdizimsel yapıyı belirleyebilmektedir. Dolayısıyla sözdizimsel yapı ile bağlam durumunun etkileşimi, birlikte cümlenin anlamını tayin etmektedir; fakat bağlamsal durum, anlamı belirlemede daha etkilidir. Müsned ve/veya müsnedün ileyh'in, *zamir*, *alem*, *ism-i mevsûl*, *ism-i işâret*, *harf-i tarif* veya *izâfetle* gelmesi semantik açıdan cümlenin anlamını belirler. Müsnedün ileyh'in -istisnai olarak- nekreye geldiği durumlarda marife halindeki çoğu anlam görülmez. Sonuç olarak isnadın bir ve/veya iki tarafının marife bir isim olarak gelmesi, cümlenin anlamsal yorumunu değiştirir ve bu türde bir isnad, muhtelif belâğî nükteler için kurulur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Müsned, Müsnedün ileyh, Marife, Sözdizim, Bağlam, Anlam.

Abstract

Sentence formation in Arabic is explained by the phenomenon of *isnad*. *Isnad* is an invisible link that connects the main elements of the sentence. *Musnad ilayh* and *musnad*, which are the parties to the *isnad*, are two minimum basic elements of a sentence. The first is the one about whom the judgment is made, and the second is the judgment itself. The basic elements of a sentence, *mubtadâ* or *fâil*, correspond to *musnad ilayh*, *khâber* or *fiil* correspond to *musnad*. The fact that these elements appear as *marifa* in the sentence -and not *nakra*- changes the meaning of the sentence. Abû Ya'kûb al-Sakkâkî (d. 626/1229) states that the *musnadun ilayh*, which comes as *marifa* in various forms, adds emphatic meanings such as *takhsîs*, *cins*, *ta'nîd*, and *ahd* and

affects the semantic interpretation of the sentence. In Sekkākī, while the syntactic structure explains the contextual situation, the context can also determine the syntactic structure. Therefore, the interaction of syntactic structure and context situation together determines the meaning of the sentence; but contextual situation is more effective in determining meaning. The fact that musnad and/or musnadun ilayh comes with *damīr*, *a'alam*, *ism-i mawṣūl*, *ism-i ishārah*, *harf-i ta'rīf* or *iḍāfa* determines the meaning of the sentence in terms of semantics. In cases where *musnadun ilayh* exceptionally comes as *nakrah*, most of the meanings in form of *marifa* are not seen. As a result, the fact that one and/or both sides of the *isnad* is a *marifa* noun changes the semantic interpretation of the sentence and this type of *isnad* is established for various rhetorical epigrams.

Key Words: Arabic Language and Rhetoric, Musnadun Ilayh, Musnad, Marifa, Syntax, Context, Meaning.

Giriş

Arap dilinde cümle kuruluşu isnad olgusuyla ifade edilmektedir. İsnad, cümlelerin temel öğelerini birbirine bağlar ve cümlelerin anlamlılık (fâide) şartı bu bağın kurulmasını gerektirir. Nitekim isnad, bir anlam yüklemek ya da anlam nispet etmek demektir ve sözdizimde müsned-müsnedün ileyh arasındaki bağı ifade eder. Bu ikisi cümlelerin kurulması için temel rükündür. Arapçada bir söz (kelam), sadece bir parçadan oluşamaz. Diğer bir deyişle bir şeye söz denilmesi için mutlaka müsned (yüklem) ve müsnedün ileyhe (özne) ihtiyaç duyulur. Bir yüklemi bir özneye isnad etme gerçekleşince de söz oluşur.¹

Arapça cümle terkipleri, esasında müsned ve müsnedün ileyh'in durumlarını ifade eder. Bu durumlar takdim-tehir, takyid-ıtlak, hazf-zikr, marife-

¹ Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed Cürçânî, *Delâilu'l-i'câz fi 'ilmi'l-me'ânî*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 10-11, 128, 250; Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufaşşal li'z-Zemaşerî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/201; Muhammed b. Bedruddîn Ebîbekr b. Ömer Demâmîni, *Ta'lîku'l-ferâid 'alâ teshîli'l-fevâid*, thk. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Müfdî, 1403/1983, 1/79; Ahmed b. Ömer b. Musâ'id Hâzimî, *Fethu rabbi'l-beriyeye fi şerhi nazmi'l-âcurrûmiyye* (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 1431/2010), 38; Mustafa Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'arabiyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1414/1993), 13; Recep Şentürk, "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/153-154.

nekre gibi sözdizimsel konuları kapsar.² Müsned ve müsnedün ileyhin marife veya nekre gelmesi arasında semantik ve sözdizimsel açıdan farklılık vardır. Cümleye marife öge katıldığında sözdizim değiştiği için cümlenin anlamsal yorumu da değişecektir. Nitekim müsned, - المسند (معرف) + المسند اليه (معرف) şeklindeki sözdiziminde olduğu gibi- marife geldiğinde nekre gelmesine nispetle yeni bir hüküm bildirmekte ve bu da cümleye ilave anlam katmaktadır. Müsned, isim cümlesinde nekre geldiğinde ise sözdizim, + المسند اليه (معرف) مسند şeklinde olur. Bu standart bir yapıdır ve ihbârî hükmü ifade eder.³

Müsnedün ileyh, zamir, özel isim, ism-i mevsûl, ism-i işâret, harf-i tarîf ve izâfetli olarak gelebilir. Müsnedün ileyh marife olan bu kelimelerle ve المسند المسند اليه (معرف) + المسند (معرف) veya المسند اليه (معرف) + مسند şeklinde sözdiziminde geldiğinde yine cümleye tahsis, tekit, tâzim, tahkir, teberrük, telezzüz, tehassür gibi farklı bağlamsal ve sözdizimsel anlamlar katabilmektedir.⁴

Müsned ya da müsnedün ileyhin sözdizimde marife olarak gelmesi durumunda cümlenin anlamsal yorumu genellikle konuşan-muhatap arasındaki niyet, kast edilen anlam ve muktezâ-i hâle bağlıdır. Özellikle bir iletişim ortamında muhatabın durumunun inkâr eden ya da nötr (hâli'z-zihin) olması durumunda isnad taraflarından birinin ya da diğerinin marife getirilmesi gerekebilir.⁵ Müsned ve müsnedün ileyh marife geldiğinde cins, istiğrak ya da

² İsa Güceyüz, *Temel Belâgat Terimlerinin Teşekkülü: Fesâhat, Belâgat, Meânî, Beyân ve Bedî* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 215.

³ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşeri, *el-Mufaşşal fî şan'ati'l-i'râb*, thk. Ali Ebû Mülhim (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993), 362; Muhammed b. Yusuf b. Ahmed Muhibbuddîn Halebî, *Temhîdu'l-kavâ'id bi-şerhi teshîli'l-fevâ'id*, thk. Ali Muhammed Fâhir (Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007), 2/643.

⁴ Ebû Yakûb Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, çev. Zekeriye Çelik (İstanbul: Litera Yay., 2017), 91-109; Abdurrahman Hasen Habenneke Meydânî, *el-Belâgatü'l-'arabiyye* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1996), 1/163; Hâzîmî, *Fethu rabbi'l-beriyye*, 334.

⁵ Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn Kazvîni, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 1/51; Hâmid Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdih li'l-belâga* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 1/29-31; İbrahim b. Muhammed İbn Arâbsâh, *el-Aşvel: Şerhu telhîsi miftâhi'l-'ulûm*,

ahd gibi durumlar karşımıza çıkar.⁶ Bu durumlar hükmün kapsamını ifade eder.

Sekkâkî, sözdizimsel anlamın temelde muktezâ-i hâle ve makâma bağlı olduğunu ifade etmekle Abdülkâhir el-Cürçânî'den (ö. 471/1078) ayrılır. Cürçânî'ye göre cümlenin anlamsal yorumu telaffuz öncesi zihinde kurulan sözdizime bağlıdır. Ona göre sözdizim her ne zaman değişirse anlam da değişir.⁷ Fakat Sekkâkî'ye göre genellikle bağlamsal anlam sözdizimsel anlamı belirler. Müsned ve/veya müsnedün ileyhin marife gelmesi konusu da Sekkâkî tarafından bu bağlamda değerlendirilir. O, bağlamsal anlamı ifade hususunda *makâm*, *muktezâ-i*, *hâl* gibi kavramları kullanmaktadır. Bu araştırmada, müsned ve müsnedün ileyhin marife gelmesiyle ilgili örneklerde Sekkâkî'nin bağlamsal anlamı öncelendiği vurgulanacaktır. Sekkâkî, belâgat tarihinde sonraki dönemi metodoloji ve terminoloji bakımından derinden etkilediği için *Miftâhu'l-'ulûm* şarihleri de bu sözdizim kalıplarında bağlamsal anlama vurgu yapmışlardır. Dolayısıyla Sekkâkî'nin verdiği örnekler hususunda sonraki dönem alimlerinin benzer görüşlerine de değinilmiştir.

1. Müsnedün İleyhin Marife Geliş Şekilleri ve Cümlenin Anlamına Etkisi

Meânî ilminde müsnedün ileyh, kendisine bir anlam yüklenen isimdir. Müsnedün ileyhe bazı belâgat eserlerinde mahkûmun aleyh (hakkında hüküm verilen) veya muhbarun anı (kendisinden bahsedilen, haber verilen) de denilmektedir.⁸ Bu ismin nekre gelmesi durumunda anlam belirsizleşir, hükümle ilgili ihtimaller çoğalır ve bu durum, müsnedün ileyhin iletişimde az önemsenen bir öge olduğunu gösterir. Müsnedün ileyhin nekre gelmesi istisnai bir durumdur. Fakat cümlede mübtedâ ya da fail olarak gelen müsnedün ileyh marife olduğunda onunla kast edilen hüküm makbul olur ve cümlenin anlamsal sınırı belirginleşir. Müsnedün ileyh isim cümlesinde genellikle mari-

thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.), 1/235-243; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-meânî* (Beyrut: Dâru Nahda, 1430), 63.

⁶ Menâhicü Câmî'atî'l-Medîneti'l-Alemiyeye, *el-Belâga: Meâ'nî* (Medine: Câmî'atü'l-Medîneti'l-'Alemiyeye, ts.), 207.

⁷ Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 174, 251, 273.

⁸ Kazvîni, *el-Îzâh*, 2/114; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 1/155.

fe olduğu için nekre olan müsnele takdim edilir.⁹ “Çünkü marife nekreden daha geneldir.”¹⁰

Bir isnad telifinde müsnedün ileyhın marife yapılmasının temel sebebi, kast edilen hükmün gerçekleşme durumunu güçlendirmek, zihne yerleşmesini sağlamak ve muhatabı hükmü kabule ikna etmektir. Bu, meânî ilminde *tekit*, *takrir*, *tekavvî* ve *tahsis* olarak ifade edilir.¹¹

Müsnedün ileyhın durumu bilinmek istendiğinde mutlaka marifelik durumu da (hangi çeşit marife olduğu) bilinmelidir. Müsnedün ileyh isim cümlesinde mübtedâ, fiil cümlesinde ise fail olarak karşımıza çıkar. Müsnedün ileyh hükmün kendisi hakkında verildiği ögedir.¹² Örneğin, مُحَمَّدٌ /Muhammed çalışkandır denildiğinde çalışkandır hükmü Muhammed'e isnat edilir. Muhammed lafzı burada özel isim olan mübtedâdır. يَجْتَهِدُ /Muhammed çalışıyor denildiğinde ise fiil yine fail olan Muhammed'e isnad edilir ve Muhammed müsnedün ileyhtir. Her iki örnekte de müsnedün ileyh özel isim olduğu için marife olarak gelmiştir. Müsnedün ileyhte aslanan onun marife gelmesidir. Çünkü meçhul veya nekre hüküm tam bir mana ifade etmez ve bu durum cümlenin anlamını belirsizleştirir.¹³

Müsnedün ileyhın marife gelmesi bir tür zorunluluk değil bağlamın gerekliliğidir. Diğer bir deyişle eğer bağlam, hakkında hüküm verilenin belirli bilinen, mezkûr ve maruf bir kişi/şey olmasını gerektiriyorsa müsnedün ileyh

⁹ Sekkâkî, *Miftâh*, 91-92; Kazvîni, *el-Îzâh*, 2/129; Şentürk, “İsnad” 23/153-154.

¹⁰ Ebû Hâmid Bahâeddîn Sübkî, ‘Ârûsu'l-efrâh fî şerhi telhîsi'l-miftâh, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1423), 1/164.

¹¹ Sekkâkî, *Miftâh*, 91-92.

¹² ‘Abdüh Râcihî, *et-Taḥbîku'n-naḥvî* (Mektebetü'l-Me'ârif, 1420/1999), 86.

¹³ Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddin Dîb, *‘Ulûmü'l-belâğa: el-Bedî', el-beyân ve'l-me'ânî* (Beyrut: el-Müessesetü'l-Hâdîse, 2003), 312; Menâhicü Câmi'ati'l-Medîneti'l-Alemiyye, *el-Belâğa*, 175; Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin Ömer Teftâzânî, *Muhtaşarü'l-me'ânî* (Dârü'l-Fikr, 1411/1991), 91.

de marife getirilir.¹⁴ Marife getirilmesi herhangi bir şekilde olabilir. Ayrıca bu durumda konuşanın muhataba anlamı tam bir şekilde ifade etmeyi kast ettiği düşünülür. Aksi halde, konuşan böyle bir şeyi kast etmezse ya da bağlam, sözdizimsel tayini gerektirmese bu durumda müsnedün ileyh nekre getirilebilir. Burada müsnedün ileyhin marife getirilip getirilmeyeceği makâma bağlıdır.¹⁵

Sekkâkî konuya giriş babında iki örnek verir: مَا مَوْجُودٌ /Herhangi bir şey vardır. Bu cümlede müsnedün ileyh (شَيْءٌ) nekre olduğu için haber verdiği hüküm belirsizdir. Ayrıca bilgi verme açısından muhatabın dikkatini az çekmektedir. Fakat, فُلَانٌ بَنُ فُلَانٍ حَافِظٌ لِلتَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ /Filanca oğlu falanca Tevrat ve İncil'in hafızıdır denildiğinde ise burada müsnedün ileyh (فُلَانٌ) marifelik kazanmış ve bu sebeple haber verdiği bilgi muhatap tarafından daha net anlaşılmıştır.¹⁶

Marife gelmesi müsnedün ileyhin tahsis yollarından sadece biridir. Müsnedün ileyhin marife geldiği durumlar şunlardır: Zamir, özel isim (alem), ismi mevsûl, ismi işâret olması, harf-i tarifile gelmesi ve izâfetle marife kılınmasıdır. Müsnedün ileyhin bu geliş şekillerine göre cümlenin anlamsal yorumu değişir. Bu anlamlar da Sekkâkî'ye göre genellikle bağlam tarafından belirlenir. O, konuşan-dinleyen arasındaki diyalojik ortamın gerekliliklerini (bağlam) müsnedün ileyhin marife kılınması için ön koşul olarak sunar.¹⁷

Müsnedün ileyhin marife olmasını gerektiren bağlamsal durumlar şunlardır:

¹⁴ Sekkâkî, *Miftâh*, 91-110; Ebû'l-Feth Abbâsî, *Meâ'hidi't-tenşîş alâ şevâhidi't-telhîs*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/107-121.

¹⁵ Sekkâkî, *Miftâh*, 91-103; Kazvînî, *el-Îzâh*, 2/9-21; Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), 108-118.

¹⁶ Sekkâkî, *Miftâh*, 92.

¹⁷ Sekkâkî, *Miftâh*, 91-110.

Şayet cümle telifindeki gaye muhataba belirli ve dikkat çekecek bir bilgi vermek ise müsnedün ileyh marife getirilir. Müsnedün ileyhın marife yapılmasının sebebi muhataba bilmediği bir şeyi haber vermektir (fâide-i haber). Konuşmacının, bildiğini göstermek için muhataba bir hüküm veya bilgi aktarmasıdır. (lâzım-ı fâide). Her iki durumda da haber, belirli bir isimle (marife müsnedün ileyh) sınırlandırılmıştır. Hükümün gerçekleşme ihtimali çok zayıfsa müsnedün ileyhi marife yapmanın gerekçesi güçlü olur. Tam tersi olarak bir isnad telifinde hükümün gerçekleşme oranı güçlüyse müsnedün ileyhi marife yapma sebebi de o kadar zayıf olur. Hükümün tahakkuk etme ihtimalinin az oluşu müsnedün ileyhın tahsis edilme gerekçesini oluşturur.¹⁸

1.1. Müsnedün İleyhin Zamir Olması

Arapçada zamir, ismin yerini tutan, tekrarına ihtiyaç bırakmayan üçüncü şahıs, ikinci şahıs ve birinci şahıs gösteren kelimelerdir.¹⁹ Bütün zamirler marifedir ve cümledeki işlevleri ve irab durumlarına göre munfasıl ve merfu mübtedâ olarak gelebilirler.²⁰

Zamirler marife olduğu için sözdizimde müsnedün ileyh olarak geldiğinde muhatap, kast edilenin belirli ve malum kişi olduğunu anlar. Müsnedün ileyh şu durumlarda munfasıl zamir olarak getirilebilir:

-Bağlam hikâye makâmı olduğunda ya da kişi kendisinden bahsediyorsa: Örneğin, Ebû Temmâm bir beytinde şöyle söyler:

أَنَا الَّذِي يَجِدُونِي فِي صُدُورِهِمْ لَا أُرْتَقِي صَدْرًا عَنْهَا وَلَا أَرُدُّ

Boğazlarında düğümlezip de ne çıkan ne de aşağı inen bir lokmayım ben!²¹

Yine Amr b. Külsüm'ün şu beytinde olduğu gibi:

¹⁸ Sekkâkî, *Miftâh*, 91-92.

¹⁹ M. Mücahit Asutay, *Kavram Atlası: Arapça I* (Ankara: Gazi Kitapevi, 2020), 80.

²⁰ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn - Abdurrahman es-Seyyid (b.y.: Hicr lî't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1410/1990), 3/392; Halebî, *Temhîdu'l-kavâ'id*, 1/447.

²¹ Sekkâkî, *Miftâh*, 93; Ebû Alî Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-hamâse*, thk. Garîd eş-Şeyh (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1424/2003), 294.

نَحْنُ التَّارِكُونَ لِمَا سَخِطْنَا وَنَحْنُ الْآخِذُونَ لِمَا رَضِينَا

*Sevmediğimiz şeyleri terk edenleriz biz! Ve de sevdiğimiz şeyleri de elde edenleriz biz!*²²

Bu şiirlerde müsnedün ileyh, munfasıl zamir ve mübtedâ olarak gelmiştir. İlkinde lokmanın boğazında düğümlendiği kişi, şüpheye yer bırakmayacak şekilde *ben* zamiriyle tahsis edilmiştir. Konuşanın kastı kendisinden bahsetmektir. İkincisinde ise müsnedün ileyh olan نَحْنُ zamiriyle ‘elde eden ve terk edenin biz olduğu’ vurgulanmıştır. Her iki örnekte de bağlam, hikâye makâmı olduğu için mübtedâ munfasıl zamir olarak gelmiştir. Örneklerin hikâye bağlamında olması, bir olaylar dizgesi içinde belirli bir durumu betimlemesinden ötürüdür. Her iki örnekte de bağlamsal durum sözdizimsel yapıyı ve cümlenin anlamını belirlemiştir.

-Bağlam hitap makâmını gerektirdiğinde: Şu beyitte olduğu gibi:

يَا ابْنَ الْأَكَارِمِ مِنْ عَدَنَانَ قَدْ عَلِمُوا وَتَالِدَ الْمَجْدِ بَيْنَ الْعَمِّ وَالْحَالِ

أَنْتَ الَّذِي تُنَزِّلُ الْأَيَّامَ مِنْزِلَهَا ... وَتَنْقُلُ الدَّهْرَ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ

Ey onların bildiği Adnanlı şereflilerin oğlu! Ve ey hem amca ve dayı arasında eskiden beri şeref sahibi olan!

*Sen günleri menziline vardırان (düzeni muhafaza eden) ve de zamanı evirip çevirensin!*²³

Burada muhataplara yönelik hitap üslûbu kullanıldığı için ikinci beyitte müsnedün ileyh أَنْتَ/sen zamiriyle gelmiştir. Zamirin gelmesi, cümleye belirlilik anlamı katmış, anlamı netleştirmiş ve muhatabın zihninde ‘şeref sahibinin kim olduğuna’ dair istifhâmı izâle etmiştir.

-Müsnedün ileyh daha önceden mezkûr ve malum olup ona işaret etmek istendiğinde marife gelebilir:

²² Sekkâki, *Miftâh*, 93.

²³ Sekkâki, *Miftâh*, 94; Ebû Hilâl Askerî, *Divânü'l-me'ânî* (Beyrut: Dâr-u'l-Cil, ts.), 1/28.

مِنَ الْبَيْضِ الْوُجُوهِ نَبِيِّ سِنَانٍ ... لَوْ أَنَّكَ تَسْتَضِيءُ بِهِمْ أَضَاءُوا
هُمُ حَلُّوا مِنَ الشَّرْفِ الْمَعْلَى ... وَمِنْ كَرَمِ الْعَشِيرَةِ حَيْثُ شَاؤُوا

Benî Sinân'ın yüzleri parlaktır. Eğer onların aydınlatmasını istersen seni aydınlatırlar.

Onlar yüce bir şerefe ulaşmış ve istedikleri kabile şerefini edinmişlerdir.²⁴

İlk beyitte kişiler açık isimle (Benî Sinân) önceden zikredilmiş ve muhatab için artık Benî Sinan adı malum olmuştur. Daha sonra ise dinleyici taraftan zaten bilinen Benî Sinân'a işaret edilmek için *هم* zamiri müsnedün ileyh olarak getirilmiştir. Muhatabın zihninde malum ve önceden mezkûr olan müsnedün ileyhın daha sonra munfasıl gâib zamiriyle ifade edilmesi aslında işaret edilen kişilerin belli ve bilinen kimseler olduklarını göstermek içindir. Bu, malumun ilamıdır ve belâğî bir nükte olarak tekit anlamını da ifade eder.

Yukarıdaki örneklerde müsnedün ileyhın munfasıl zamir yani marife olarak gelmesinin bağlamsal gerekçeleri farklılaşsa da anlamsal düzeyde zamirin cümleye *belirlilik* niteliği kattığı görülmektedir. Dolayısıyla muhatabın zihninde, hükmün kendisinde gerçekleştiği kişinin ilgili zamir (*أنا - نحن - أنت - هم*) olduğu hususunda bir şüphe oluşmaz. Ayrıca iletişimde kast edilen anlam (hakkında yargıda bulunulananın kim/ne olduğu ve hüküm vs.) tam olarak ifade edilmiş olur. Bunu sağlayan şey, müsnedün ileyhın zikredilip takdim edilmesi olduğu kadar aynı zamanda marife (zamir) olarak gelmesidir. Sekkâkî bu anlamsal durumların bağlamdan kaynaklandığını açık bir şekilde ifade etmektedir.

1.2. Müsnedün İleyhin Özel İsim (Alem) Olması

Alem, mutlak manada ve hususi olarak isimlendirilen şeyi belirleyen özel isimdir.²⁵ Müsnedün ileyh farklı bağlamsal durumlara binâen bazen özel isim olarak getirilebilir:

²⁴ Sekkâkî, *Miftâh*, 95.

-Konuşan eğer, bir kişinin kendisinin (aynen) muhatabın zihninde bilinin olmasını istediğinde müsnedün ileyhi özel isim olarak getirerek cümleye başlaması gerekir. Burada makâm, ilk defa kendi zâtı ve ona has ismiyle muhataba söylemeyi gerektirmiştir.²⁶

Örneğin, زَيْدٌ صَدِيقٌ لَكَ / *Zeyd senin arkadaşındır* cümlesinde Zeyd özel isim olarak gelmiş müsnedün ileyhtir. Özel isim olduğu için marife kabul edilir.²⁷ Eğer burada bilinmediği halde müsnedün ileyh gâib zamiriyle gelecek olsaydı bu kadar vurgulu bir anlam açığa çıkmazdı.

Diğer marife isimlerde olduğu gibi hangi durumlarda müsnedün ileyhin özel isim olarak getirilebileceğini belirleyen ölçüt bağlamdır. Eğer bağlam, medih veya zemmin konusu yapılan kişinin lakabıyla çağırılmasını gerektiriyorsa müsnedün ileyh yine özel isim olarak getirilebilir. Aynı durum, kişinin adını anmaktan haz duymak (telezzüz) ya da bereket ummak (teberrük) söz konusu olduğunda veya makâm kinaye olduğunda da geçerlidir.²⁸ Sekkâkî bağlam nedeniyle müsnedün ileyhin özel isim olarak getirilmesi gereken söz-dizimlerin çok olduğunu belirttiği için bu son durumların örnekleri ayrıca burada verilmemiştir.

1.3. Müsnedün İleyhin İsm-i Mevsûl Olması

İsm-i mevsûl, anlamı kendisinden sonra gelen ve sıla cümlesi adı verilen bir cümle ile açıklanan marife isimdir.²⁹ Bu isimler genellikle kendisinden önce gelen isimleri açıklamak veya nitelemek için kullanılsa da makâmın gerektirdiği durumlara göre cümle başlarında mübtedâ olarak gelmeleri de mümkündür.³⁰

²⁵ Ali b. Muhammed Nureddin Üşmûnî, *Şerhu'l-üşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/109.

²⁶ Sekkâkî, *Miftâh*, 96.

²⁷ Sekkâkî, *Miftâh*, 97.

²⁸ Sekkâkî, *Miftâh*, 97; Abdülmüteâl Saîdî, *Buğyetü'l-îdâh li telhîsi'l-miftâh fi 'ulûmi'l-belâğa* (2005: Mektebetü'l-Âdâb, ts.), 84; Menâhicü Câmî'ati'l-Medîneti'l-Alemiyye, *el-Belâğa*, 184.

²⁹ Asutay, *Kavram Atlası: Arapça I*, 18.

³⁰ Halebî, *Temhîdu'l-kavâ'id*, 8/4093; Meydânî, *el-Belâğatü'l-'arabiyye*, 163.

Sıla cümlesi, kast edilen kimseyi ya da şeyi belirli kıldığı gibi ism-i mevsûlî de marife kılan terkiptir. Sıla cümlesi sayesinde ism-i mevsûle kimin kast edildiğinin belli olduğu durumlarda veya muhatabın zihninde bilindir kılındığında ism-i mevsûl müsnedün ileyh olarak getirilebilir.³¹ Bu durumda ism-i mevsûl, karşımıza mübtedâ ya da fail olarak çıkar. Bazı bağlamsal durumlardan ötürü ism-i mevsûl müsnedün ileyh olarak gelir:

-Bahsedilen kişinin sadece tek bir özelliği biliniyorsa. Örneğin, **الَّذِينَ فِي**
بِلَادِ الشَّرْقِ لَا أَعْرِفُهُمْ /Doğu ülkelerinde olanları tanımıyorum!³² denildiğinde kast edilen kişilerin sadece doğu ülkelerinden oldukları bilinmekte, başka bir nitelikleri bilinmemektedir. Hüküm de konuşanın onları tanımadığı yönündedir. Bu sebeple ism-i mevsûl, müsnedün ileyh (mübtedâ) olarak getirilmiştir.³³

-Müsnedün ileyhın adından bahsetmek uygun değilse ya da bir meseleyi pekiştirmede kullanılmak isteniyorsa ism-i mevsûl getirilebilir. "Bir ismi açıkça zikretmeme hususu, her ne kadar cümleyi uzatan bir durum olsa da çokça başvurulan bir belâgat üslûbudur."³⁴ " **وَرَأَوْنَاهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ** /Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi."³⁵ Burada teşebbüs ettiği işin çirkin olması nedeniyle kralın karısının adından açıkça bahsedilmemiş olabilir. Ya da Hz. Yusuf'un namuslu ve iffetli oluşu vurgulanmak için (pekiştirme) de müsnedün ileyh ism-i mevsûl getirilmiştir.³⁶

-İsm-i mevsûl sonra gelecek habere imada bulunmak için müsnedün ileyh olarak gelebilir. Burada muhatabın dikkatini çekmek, onu meraklandır-

³¹ Sekkâkî, *Miftâh*, 97; Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebi Bekr el-Vakkâd Ezherî, *Şerhu't-taşrih ale't-tavdîh* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1421/2000), 1/372.

³² Sekkâkî, *Miftâh*, 98.

³³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf Kirmânî, *et-Taḥkîk fî şerhi'l-fevâ'idî'l-ğiyâsiyye*, thk. Ali el-Avfi (Medine: Mektebetü'l-'Ulum ve'l-Hikem, 1424), 1/331.

³⁴ Sekkâkî, *Miftâh*, 98.

³⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2011), Bakara: 2/237.

³⁶ Kazvîni, *el-Îzâh*, 2/14.

mak gibi gayeler aranır. Cümlede, habere imayla beraber tenbih de vardır. İsm-i mevsûl ve sıla cümlesini okuyan dinleyen kişi, ilgiyle gelecek habere odaklanır. Örneğin, *إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ هُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ* / “Şüphesiz iman edip salih amel işleyenler için Naîm cennetleri vardır.”³⁷ Burada iman edenlerden sonra onlara ne olacağına dair bir ima vardır. Beklenti, inananlara iyi bir müjdenin geleceği yönündedir ve haber de o şekilde gelmiştir. Sekkâkî’ye göre burada inananlarla ilgili beklenti, bağlamı ifade eder ve müsnedün ileyhin ism-i mevsûl ile marife gelmesini gerektirir.³⁸

-İsm-i mevsûl olarak gelen müsnedün ileyhin kendisinden sonra gelecek haberi ima ettiği husus övgü ya da yerginin de konusu olabilir. Örneğin, *الَّذِي يُرَافِقُكَ يَسْتَحِقُّ الْإِجْلَالَ وَالرَّفْعَ وَالَّذِي يُفَارِقُكَ يَسْتَحِقُّ الْإِذْلَالَ وَالصَّفْعَ* / Sana eşlik eden kişi saygıyı ve değer bilmeyi hak eder. Ve senden ayrılan kişi de küçük düşmeyi ve aşağılanmayı hak eder.³⁹ Bu cümlelerde sözdizimsel anlam açısından vurgu habere/müsne de yönelik gibidir; ama esasında *yüceltme* ve *yerme* anlamları müsnedün ileyhe yani mübtedâya tevcih edilmiştir.⁴⁰ Çünkü bağlamsal açıdan tâzimin ve tahkirin konusu ve kastı ism-i mevsûllerdir. Burada mübtedânın ism-i mevsûl olarak getirilmesinin amacı budur. Eğer müsnedün ileyhi bu cümlelerde ism-i mevsûl/marife değil de nekre gelseydi anlamsal vurgunun mübtedâya yönelik olmadığı düşünülürdü. Bu durum da sözdizimsel yapılarda pek görülmez.

-Müsnedün ileyhin ism-i mevsûl geldiği sözdizimlerinde anlamsal vurgunun müsne de yapıldığı durumlar da vardır. Burada ism-i mevsûl ve sılasından sonra haber ima edildiği gibi cümlenin anlamsal odağı da haber üzerinde yoğunlaşır. Fakat bu bağlamdan anlaşılır. Bu durumda tâzim ve yüceltme müsne de yöneliktir.⁴¹ Örnek:

³⁷ Lokmân: 31/8.

³⁸ Sekkâkî, *Miftâh*, 99-100.

³⁹ Sekkâkî, *Miftâh*, 100.

⁴⁰ Sekkâkî, *Miftâh*, 100; Kirmânî, et-Taḥkîk fî şerhi'l-fevâ'idî'l-ğyâsiyye, 1/337; Kâsım - Dîb, 'Ulûmü'l-belâğa, 117.

⁴¹ Sekkâkî, *Miftâh*, 101; Avnî, el-Minhâcü'l-vâdih li'l-belâğa, 2/35; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 114.

إِنَّ الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا بَيْتًا دَعَائِمُهُ أَعَزُّ وَأَطْوَلُ

Göğü yükselten kişi, bizim için payandaları daha sağlam ve daha uzun bir ev yaptı.⁴²

-Bu üslup, muhatabı hatasına karşı uyarmak için de kullanılabilir. Örnek: Abede b. Tayyib bir beytinde şöyle söyler:

إِنَّ الَّذِينَ تَرَوْنَهُمْ إِخْوَانَكُمْ يَشْفِي غَلِيلَ صُدُورِهِمْ أَنْ تُصْرَعُوا

Sizin düşmeniz, kardeş zannettiğiniz kişilerin kalplerindekine (hasete) deva olur.

Beyitte şair, muhataplarını, kardeşleri olarak gördükleri ve iyi niyetle yaklaştıkları kişilerin muhtemel haset ve kinlerine karşı uyarmaktadır. Bunun için de müsnedün ileyhi ism-i mevsûl olarak getirmekte ve bu marife ögeye dikkat çekmektedir.⁴³

1.4. Müsnedün İleyhin İsm-i İşâret Olarak Gelmesi

İsm-i işâret varlıkları işaret etmek üzere kullanılan mebni, marife ve müphem isimlerdir. İsm-i işâretler sayı, cinsiyet ve uzaklığa göre farlılık gösterirler. İkil ism-i işâretler tesniyenin irabını alırlar. Bütün ism-i işâretler marifedir ve isnadın her iki tarafında da yer alabilir. Bununla birlikte Arapça sözdizimlerinde daha çok müsnedün ileyih olarak görülür.⁴⁴

Bir cümle telifinde ism-i işâretin müsnedün ileyih olarak getirilmesinin temel nedenlerinden ilki, kendisine somut bir şekilde işaret edilen şeyin/kişinin muhatabın zihninde gösterilerek belirli kılınmak istenmesidir. İkincisi ise müsnedün ileyhin uzaklık, yakınlık durumunun ism-i işâretle belirtilmesidir.⁴⁵ Bununla beraber farklı bağlamsal durumlar da müsnedün ileyhi ism-i işâret olarak getirmeyi gerektirebilir:

⁴² Sekkâkî, *Miftâh*, 101.

⁴³ Sekkâkî, *Miftâh*, 101; Kazvîni, *el-İzâh*, 2-196; Saîdî, *Buğyetü'l-îdâh*, 1/81; Ahmed Matlûb, *Esâlîb belâğiyye* (Kuveyt: Vekâletü'l-Matbûât, 1980), 147.

⁴⁴ Asutay, *Kavram Atlası: Arapça I*, 16; Osman Aktaş, "Arap Dilinde Müphem Lafızlar ve Delâletleri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 6/2 (31 Aralık 2021), 323-352.

⁴⁵ Sekkâkî, *Miftâh*, 102-104.

-İsm-i işâret kullanmak müsnedün ileyhi belirlemenin tek yoluysa ve mübtedâ ya da fail ancak ism-i işâretle bilinir kılınıyorsa,⁴⁶ örneğin şu beyitte olduğu gibi:

هَذَا أَبُو الصَّفْرِ فَرْدًا فِي مَحَاسِنِهِ مِنْ نَسْلِ شَيْبَانَ بَيْنَ الصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ

*Bu, Dâl ve Selem arasında ikamet edip Şeybân neslinden olan ve de iyiliklerinde tek olan Ebü's-Sakr'dır.*⁴⁷

Bu örnekte Ebü's-Sakr'ı nitelemenin ve bilinmediği için muhatabın zihninde belirginleştirmenin yolu olarak müsnedün ileyhi ism-i işâretle getirilmiştir. Anlatılmak istenen kişi, dinleyicinin zihninde tahyil yoluyla getirilmek istenmiş ve ilgili kişinin kim olduğunu muhataba tam olarak anlatmak için bir nevi övgü içeren tahsise başvurulmuştur.⁴⁸ İsm-i işâretin mübtedâ olarak getirilmesindeki zaruret, haberin doğrudan isim olarak getirilmesinden de anlaşılmalıdır; çünkü ism-i işâret kendisinden sonra gelen özel isme yönelmekte ve kendisi marife olarak bir nevi haberin marifeliğini (bilinirliğini) de artırmaktadır.

-Bütün ism-i işâretler belli bir yakınlık ve uzaklık durumunu bildirirler.⁴⁹ Eğer bir cümle kuruluşunda müsnedün ileyhin bu yakınlık ve uzaklık durumları dereceli olarak bildirilmek isteniyorsa onun ism-i işâretle gelmesi mümkündür. Örneğin yakın olan kişi için هَذَا, orta mesafede olan için ذَلِكَ, uzak olan kişi için ise ذَلِكَ ism-i işâreti müsnedün ileyhi olarak getirilir.⁵⁰ Sekkâki'ye göre yakınlık derecesi bakımından hangi ism-i işâretin müsnedün ileyhi olarak getirileceği de bağlama bağlıdır.⁵¹

⁴⁶ Sekkâki, *Miftâh*, 103.

⁴⁷ Sekkâki, *Miftâh*, 103.

⁴⁸ Kazvîni, *el-Îzâh*, 2/18; Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdih li'l-belâğa*, 2/30; Muhammed Ebû Mûsâ, *Haşâişu't-terâkib: dirâse tahlîliyye li-mesâili 'ilmi'l-me'ânî* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 200.

⁴⁹ Asutay, *Kavram Atlası: Arapça I*, 16-17.

⁵⁰ Kirmânî, *et-Tahkîk fî şerhi'l-fevâ'idi'l-ğnyâsiyye*, 1/348; Ebû Ali Fârisî, *Şerhu'l-ebiyâti'l-müşkileti'l-i'râb fi's-şi'r*, thk. Muhammed et-Tanâhî (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408), 36.

⁵¹ Sekkâki, *Miftâh*, 103.

-Sözdizimde müsnedün ileyh ism-i işâret olduğunda müsnedün ileyhin çok önemli olduğunu gösterme gayesi onu bu şekilde marife getirmeyi gerektirebilir.⁵² Burada müsnedün ileyhe yönelik üst düzey bir ihtimam gösterme vurgusu vardır.

Örnek: "أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" / "İşte onlar Rab'lerinden gelen bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."⁵³ Ayette müsnedün ileyh olarak gelen أُولَئِكَ / işte onlar ism-i işâretiyle, ilgili kişiler övülmüş ve mümtaz şahsiyetler olduğu özellikle vurgulanmıştır. Bu vurgunun sebebi onların hidayeti bulup kurtuluşa erenlerden olmalarıdır.⁵⁴

-Bazen tâzim gayesiyle müsnedün ileyh ism-i işâret olarak getirilir. Örnek: ذَٰلِكَ الْفَاضِلُ / Şu erdemli kişi.⁵⁵ Örnekte müsnedün ileyh uzak ism-i işâret kullanılarak muhatap yüceltilmiştir. Aynı ism-i işâret, tahkir gayesiyle de getirilebilir. Örneğin ذَٰلِكَ اللَّعِينُ / Şu melun denilmesi gibi.⁵⁶ Burada ism-i işâret, mübtedâdır ve marife olan ism-i işâret yine marife gelen habere yönelik tahkir anlamını pekiştirir.

İsm-i işâretin müsnedün ileyh olarak getirilmesini gerektirecek makâmın sayısı sonsuzdur. Sekkâkî, bağlamsal durumların sınırlandırılmayacağını hemen her bölümde ifade etmektedir. Bununla birlikte yukarıda en çok zikredilen bağlamsal durumlar açıklanmıştır.

1.5. Müsnedün İleyhin Harf-i Tarifle Gelmesi

Bağlamsal durum bazen müsnedün ileyhin harf-i tarifle marife gelmesini gerektirebilir. Eğer müsnedün ileyh bu şekilde marife olarak gelirse cümleye *cins* ya da *ahd* anlamı katar. Cins anlamı kattığında ya hakiki olarak tüm fertleri ya fertlerin özelliklerini ya da bir şeyin hakikatini/mahiyetini içerir. Ahd

⁵² Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdîh li'l-belâğa*, 2/18-19.

⁵³ Bakara: 2/5.

⁵⁴ Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdîh li'l-belâğa*, 4/70; İbn Arâbşâh, *el-Aṭvel*, 1/289.

⁵⁵ Sekkâkî, *Miftâh*, 105.

⁵⁶ Sekkâkî, *Miftâh*, 105.

türü kast edildiğinde ise harf-i tarifli kelimenin, ya daha önceden başka bir cümlede mezkûr olması (ahd-i zikri) ya muhatap tarafından biliniyor olması (ahd-i zihni) ya da harf-i tarifli kelimenin şimdi ve burada muhatap tarafından duyumsanabilir olmasıdır (ahd-i hudûri).⁵⁷

-Müsnedün ileyhle bir şeyin sadece hakikati ifade edilmek isteniyorsa müsnedün ileyh harf-i tarifile getirilir. Örneğin, *الماء مَبْدَأُ كُلِّ حَيٍّ* / *Su bütün canlıların yaşam kaynağıdır*⁵⁸ cümlesinde *الماء* kelimesi harf-i tarifile gelmiştir. Bu tür cümlelerde vurgulanan gerçek hem muhatap hem de konuşan tarafından bilinir (ahd).⁵⁹ Marife olan bu isnad ögesi ile doğada bulunan ve fiziksel olarak duyuların konusu olan sudan bahsedilmiştir. Ayrıca Kur'an'da suyun, insan, melek ve cinlerin yaşam kaynağı olduğu da ifade edilmiştir.⁶⁰

İnsan aklının kabul ettiği ve duyulur olan ortak görüşleri ifade etmek, bilimsel ya da dini hakikatleri açıklamak için müsnedün ileyhin marife getirilmesi uygundur. Bu durumda harf-i tarif cümleye kesinlik anlamı katar ve ifade ettiği hakikatten şüphe duyulmayacağı anlaşılır.

-Müsnedün ileyh ile umum ve istiğrak kast edilmek istendiğinde yine harf-i tarifli getirilebilir. Örneğin “*إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي حُسْرٍ*” / “...insan gerçekten zıyan içindedir”⁶¹ ayetinde mübtedâ olan *الْإِنْسَانَ* lafzı genellik ifade eder ve bütün insanları kapsar; çünkü cins isim marife ve müsnedün ileyh olarak gelmiştir.⁶²

⁵⁷ Harf-i tarifli gelen kelimenin isnad olgusundaki anlamları hakkında ayrıntılı bilgi için çevirenin 120 nolu dipnot açıklamasına bk. Sekkâkî, *Miftâh*, 106.

⁵⁸ Sekkâkî, *Miftâh*, 106.

⁵⁹ Saîdî, *Buğyetü'l-îdâh*, 1/88; Matlûb, *Esâlîb belâğiyye*, 150.

⁶⁰ “İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?” Enbiyâ: 21/30.

⁶¹ Asr: 103/1.

⁶² Kazvîni, *el-Îzâh*, 2/25.

İstiğrak burada örfi olarak değil hakiki manada getirilmiştir.⁶³ Çünkü müsnedün ileyhin başına كَلٌّ / bütün kelimesi getirilebilmektedir.⁶⁴

Her ne kadar harfi tarif aldığı için istiğrak ifade eden müsnedün ileyhin başına كَلٌّ kelimesi getirilse ve anlamı umumileştirilse de⁶⁵ ifade ettiği anlam, mantık ilmindeki küllî önermelerden farklı olacaktır. Mantıkta olumlu tümel bir yargı istisnasız olarak her durumda geçerliliği (كُلُّمَا) ve sürekliliği (دَائِمًا) ifade eder. Fakat “insan ziyan içindedir” önermesi sürekli ve her durumda modalitelerini haiz değildir. Bu sebeple bu tür tasdikler mantıkta mühmel önerme olarak adlandırılır.⁶⁶ Bu önerme türüne göre “insan hüsrandadır” yargısının doğru olduğu her durumda ‘bazı insanlar hüsrandadır’ yargısı da doğru olur. Bunun tersi de doğrudur.”⁶⁷

1.6. Müsnedün İleyhin İzâfetle Marife Olması

Bazı bağlamsal durumlar müsnedün ileyhin izâfetle marife olmasını gerektirebilir.

-Müsnedün ileyhi muhatabın zihninde bilinir kılmak ancak onu izâfetle getirmeye bağlıysa bu durumda tamlamayla marife kılınır. Örneğin bir çocuk hakkında onun Zeyd’in oğlu olması dışında kendimin ya da dinleyeninin başka bir bilgisi yoksa غُلَامٌ زَيْدٍ denilmesi gibi.⁶⁸

⁶³ Sübkî, ‘Ârûsu'l-efrâh, 1/188; Muhammed b. Arefe Desûkî, Hâşiyetü'd-desûkî 'alâ muhtaşari'l-me'ânî, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asrîyye, ts.), 555; Menâhicü Câmî 'atî'l-Medîneti'l-Alemîyye, el-Belâğa, 211; Kâsım - Dîb, 'Ulûmü'l-belâğa, 330.

⁶⁴ Avnî, el-Minhâcü'l-vâdîh li'l-belâğa, 2/38; Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrahim Alevî, et-Tırâz li esrârî'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsurîyye, 1423), 3/147.

⁶⁵ Muhammed 'Abdulaziz Neccâr, Dıyâü's-sâlik ilâ evdâhi'l-mesâlik (Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001), 1/80.

⁶⁶ Necmüddîn el-Kâtîbî Kazvînî, Şemsiyye Risalesi, çev. Cihan Özyaykan (İstanbul: Divan Kitap, 2018), 54.

⁶⁷ Kazvînî, Şemsiyye, 55.

⁶⁸ Sekkâkî, Miiftâh, 109; Sübkî, 'Ârûsu'l-efrâh, 1/201; Desûkî, Hâşiyetü'd-desûkî, 2/124; İbn Abdülhak Tarâblûsî, Dürerü'l-ferâ'idi'l-müstahsene fi şerhi manzûmeti İbn Şîhne, thk. Süleyman Hüseyin (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2018), 208.

-Kast edilen bir manayı ifade etmenin en kısa yolu tamlama kullanmak olduğunda müsnedün ileyhın izâfetle gelmesi bağlamın gereği olur.

Örneğin Cafer b. Ulbe'nin şu beytinde olduğu gibi:

هَوَايَ مَعَ الرَّكْبِ أَيْمَانِينَ مُصْعِدٌ ... جَنَيْبٌ وَجُثْمَانِي بِمَكَّةَ مَوْثِقٌ

*Aşkımla Yemen kervanıyla çekip gitti, bedenim ise Mekke'ye bağlandı.*⁶⁹

Kişinin kalbi ayrılık acısıyla dolmuş, boğazı düğümlenmiş ve fazla söz söyleyecek mecali kalmamıştır. Kendisi Mekke'de hapis hayatı yaşarken ayrılan sevgilisine özlemine kısaca ifade etmiştir. Böylece هَوَايَ/aşkımla ifadesiyle konuşan kişi, amacını en veciz bir şekilde ifade etmek için müsnedün ileyhi izâfetle marife getirmiştir.⁷⁰ Sekkâkî'ye göre müsnedün ileyhın bu şekilde (izâfetle) olmasının nedeni bağlamsal durumdur.⁷¹ Dil dışı bağlam dışarıda bırakıldığında ise خبر (بالإضافة) + خبر şeklinde gelen yukarıdaki cümlelerin sırf sözdiziminden çıkan anlamı tahsistir. Kişi sadece âşık olduğu kadını vurgulamak (ihtisas) için onu başta zikredip izâfetle getirmiştir ve müsnedün ileyhın izâfetle getirilmesinin nedeni bu sözdizimsel anlamdır. Fakat Sekkâkî'ye göre burada da bağlamsal durum sözdizimsel yapıyı ve cümlelerin anlamını belirlemiştir.

-Müsnedün ileyh tahkir gayesiyle izâfetle getirilebilir. Örneğin, وَلَدُ الْحَجَّامِ حَاضِرٌ/Hacamatçının oğlu geliyor⁷² cümlesi, onun ismini zikretmek yerine kişiyi yermek ve ona hakaret etmek gayesiyle söylendiğinde müsnedün ileyhi bu şekilde izâfetle getirmek daha etkili olmaktadır.

-Yine müsnedün ileyhın yüceltme gayesiyle izâfetle getirilmesi mümkündür. Örneğin عَبْدُ الْخَلِيفَةِ حَضَرَ/Halifenin kölesi geldi denildiğinde kölenin

⁶⁹ Sekkâkî, *Miftâh*, 109.

⁷⁰ Avnî, *el-Minhâcî'l-vâdîh li'l-belâğa*, 2/39.

⁷¹ Sekkâkî, *Miftâh*, 111.

⁷² İbn Arâbşâh, *el-Aş'el*, 1/25; Sübkî, *Ârûsu'l-efrâh*, 1/201.

şanı yüceltilmiş olur. Fakat bu yüceltme kölenin kendisinden değil izafe edildiği halifeden dolayı olur. Muzâf/köle muzaf ileyh/halifeden dolayı toplumsal düzeyde bilinirlik, sözdizimsel açıdan ise marifelik kazanmış olur.⁷³

2. Müsnedin Marife Gelmesi ve Cümlelerin Anlamına Etkisi

Bir isnad kuruluşunda hükmü ifade eden öge müsnedir. İletişimde müsnedin zikredilmesiyle haber verilmek istenen hüküm malum olur, yani bu cümleden yeni bir bilgi açığa çıkar. Bu hem isim hem de fiil cümlesi için geçerlidir. Fakat müsnedin marife olması durumu sadece isim cümlesi ve haberin isim olduğu sözdizim için geçerlidir; çünkü fiiller marife olmaz.⁷⁴

İsim cümlesinde asıl olan müsnedin isim olarak geldiğinde nekre gelmesi ve bir hükümden haber vermesidir. زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ / Zeyd gelmektedir örneğinde olduğu gibi. Bu, sözdizimsel anlam açısından *ihbarı* yani *haberî hükmü* ifade eder.⁷⁵ Eğer isim cümlesinde müsned/haber marife gelirse sözdizim değişeceği için cümleye ek bir anlam katabilir.⁷⁶ Yani sözdizim değiştiği için anlam da değişmiş olur.

Sekkâkî'ye göre "müsned (haber) ne kadar tahsis edilirse hükmün gerçekleşme ihtimalinin azlığı o ölçüde artar. Ve müsned ne kadar umumi olursa hükmün yerine gelmesinin güçlülüğü de o oranda artar."⁷⁷

Müsnedin marife getirilmesi, muhatabın ya da konuşanın müsnedi, müsnedün ileyhi ve isnad hükmünü bilip bilmemesine göre farklı durumları (muktezâ-i hâl) içermektedir.

Arapçada isim cümlesiyle kurulan standart sözdizim + مسند إليه (مُعْرِفٌ) şeklinde ve burada isnadî yapı ihbar anlamı verir. Örneğin زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ / Zeyd gelmektedir cümlesi böyledir. Fakat isim cümlesinde haberin marife

⁷³ Sekkâkî, *Miftâh*, 90-91; Desûkî, *Hâşiyetü'd-desûkî*, 572.

⁷⁴ Kazvîni, *el-Îzâh*, 2/129; Saîdî, *Buğyetü'l-îdâh*, 1/184; Matlûb, *Esâlîb belâğiyye*, 182.

⁷⁵ Halebî, *Temhîdu'l-kavâ'id*, 2/949.

⁷⁶ Ebû Mûsâ, *Haşâisu't-terâkîb*, 302.

⁷⁷ Sekkâkî, *Miftâh*, 91-92.

olduğu durumda ((مُسْنَدٌ (مُعَرَّفٌ) + (مُسْنَدٌ إِلَيْهِ (مُعَرَّفٌ)) sözdizime yeni bir ek katılır ve bu ek yukarıda ifade edildiği gibi cümlenin anlamsal yorumuna da ilave bir hüküm katar. Örnek: زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ / *Zeyd gelendir*. Haberin marife olması mübtedânın da marife olmasını gerektirir. Yani müsnedin muhatap tarafından bilinmesi müsnedün ileyhin de bilinmesini gerektirir. Ayrıca bu durum haber verenin hükmünün haber verilen mübtedâyaya hasredilmesini de içerir. Dolayısıyla müsned marife iken müsnedün ileyhin nekre gelmesi düşünülemez.⁷⁸ Müsnedin bu şekilde marife gelmesinde mutlaka belli anlamsal gayeler güdüdür ve bu anlamlar hem sözdizimden hem de bağlamsal durumdan çıkarılır. Sekkâki burada özellikle bağlamsal durumların cümlenin sözdizimsel yapısını ve anlamını belirlediğini ifade eder. Şimdi konuyla ilgili bazı belâğî nükteleri inceleyebiliriz:

-Örneğin bir iletişim bağlamında konuşan, ayrı ayrı hem marife olan müsnedün ileyhi (زَيْدٌ) hem de marife olan müsnedi (صَادِقُ الْوَعْدِ) biliyor olsun; fakat konuşan, Zeyd'in sözüne sadık olan kişi olduğunu (isnad hükmünü) bilmemektedir; çünkü müsned ve müsnedün ileyhin marife gelmesi hükmün konuşan tarafından bilindiği anlamına gelmez. Cümle, زَيْدٌ صَادِقُ الْوَعْدِ / *Zeyd sözünün eri olandır* şeklinde kurulduğunda artık konuşanın ve/veya muhatabın, Zeyd'in sözünün eri kişi olduğunu bildiği anlaşılır ve bu isnad hükmü cümleye ek bir anlam katar. Artı anlam, müsnedin marife gelmesi nedeniyle açığa çıkar. Dolayısıyla müsnedin marife gelmesi bu örnekte cümlenin anlamsal yorumuna semantik bir katkı sunar. Eğer haber izâfetle marife gelmeyip nekre gelseydi bu ek anlamdan bahsedemeyecektik. Bu ek anlam fâide-i haberi aşar ve yeni bir hüküm bildirir.

⁷⁸ Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali Sabbân, *Hâşiyetü's-şabbân şerhu'l-eşmûnî li elfiyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/307; Kazvîni, *el-Îzâh*, 3/47.

- Muhatab müsned ya da müsnedün ileyhten hangisini bilmiyorsa bağ-
lama gören iki marife ögeden biri diğerine takdim edilir. Örnek: زَيْدٌ
الْمُنْطَلِقُ / Zeyd gelendir; زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ / Gelen Zeyd'tir.⁷⁹

-Yine muhatabın hakkında bildiği bir şeyi senin de bildiğini ifade etmek
için müsned marife yapılabilir. Örnek: أَنْتَ عَلَيَّ بِالْعَيْبِ أَنْتَ / Gıyabımda beni
öven kişi sensin.⁸⁰ Bu örnekte müsnedin (sen) marife getirilmesinin nedeni ko-
nuşanın aslında muhatap tarafından daha önce övüldüğünü bildiğini yine
muhataba söylemek istemesidir. Müsnedin marife getirilmesinin başka bir
nedeni de konuşanın bu övgüyü bildiğini muhatabın bilmediğini zannetmesi
ve bu şekki izale etmek istemesidir.⁸¹ Eğer öven iki kişi varsa ve onlar övgüle-
rinin sana iletildiğini bilse, sen de onu, diğer kişiye göre kendi konumunu
bilmek isteyen kişi olarak düşünürsen şöyle dersin: أَنْتَ الَّذِي أَنْتَ عَلَيَّ
بِالْعَيْبِ / Sen beni gıyabımda övensin.⁸² Cümle bu şekilde kurulduğunda esas seni
övenin diğer/başka kişi değil de o olduğu vurgulanmış olur. Burada da müs-
ned marife (ism-i mevsûl) olarak gelmiş ve bu sözdizimde verilen hüküm,
yeni bir hüküm ortaya koymuştur. Çünkü bu cümle ile konuşan, muhatabına
özellikle onun yaptığı övgüyü önemseddiğini belirtmiştir.

-Eğer konuşanın bildiği bir hükmü muhatabı bilmiyorsa; fakat muhatap
bu kişiyi tanıyorsa ve konuşan bu haberi muhataba bildirmek istiyorsa o kişi
takdim edilir ve müsned de marife haber getirilir. Örnek: زَيْدٌ أَحْوَكُ / Kardeşin
Zeyd'tir. Bu örnekte muhatap Zeyd'i tanımakta; fakat onun kendi kardeşi ol-
duğunu bilmemektedir. Sekkâkî'ye göre bu örnekte müsnedin marife gelmesi
cümleye yeni bir anlam katar; çünkü muhatap cümleyi işittikten sonra yeni
bir hüküm (Zeyd'in kendi kardeşi olduğu) öğrenmektedir. Yani cümle, bir
kardeşinin olduğunu bilen; fakat onun kim olduğunu bilmeyen bir dinleyiciye

⁷⁹ Sekkâkî, *Miftâh*, 176-177; Sübkî, 'Ârûsu'l-efrâh, 1/365; Kazvîni, *el-Îzâh*, 1/185.

⁸⁰ Sekkâkî, *Miftâh*, 164.

⁸¹ Kirmânî, *et-Tahkîk fi şerhi'l-fevâ'idil-ğıyâşiyeye*, 1/357.

⁸² Sekkâkî, *Miftâh*, 165.

söylenmiştir. Sözdizimde, bilinen müsnedün ileyh takdim edilmiş ve bilinmeyen ise tehir edilerek marife getirilmiştir. Bu hükmün semantik açılımı, muhatapın, isnadın bir tarafında bahsedilen kişiyle diğer tarafında bahsedilen kişinin aynı olması hükmüdür. Örnek cümleyi ters çevirdiğimizde زَيْدٌ أَحْوَكُ / Zeyd *senin kardeşindir* şeklinde gelir. Burada ise söz hem bir kardeşi olduğunu hem de Zeyd'i bilen; fakat Zeyd'in kendi kardeşi olduğunu bilmeyen birine söylemiştir. İlk örnekte açığa çıkan ek anlam/hüküm burada da vardır.⁸³

Bahsedilen örneklerde müsnedin marife gelmesiyle muhatap semantik açıdan yeni bir bilgi öğrenebilir ve isnad bağı ilave bir hüküm/anlam ifade eder. Ayrıca marife öğelerin takdim ve tehir edilmeleri de mutlaka bir belâğî nokteye binaen olmaktadır. Yani sözdizim değiştiğinde anlamın da değişmesi gerekir. Fakat burada sözdizimin değişme nedeni Sekkâkî açısından bağlamsal durumdur.⁸⁴ Takdim ve tehirde olduğu gibi müsnedin marife gelmesinin de mutlaka iletişimsel ve bağlamsal bir nedeni vardır. Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere Sekkâkî özellikle bu bağlamsal nedenlere vurgu yapmaktadır.

Sonuç

Müsned ve müsnedün ileyh bahsedilen yollarla marife gelmesiyle hüküm hususileşir. Sekkâkî'ye göre müsnedün ileyh marife geldiği durumlarda sözdizim farklılaşmakta ve cümlenin anlamı bağlamsal duruma göre belirlenmektedir. Ona göre bağlam söz konusu olmadan sırf sözdizimsel bir anlamdan bahsetmek zordur. Fakat o, özellikle müsnedin marife geldiği durumlarda belirli sözdizimsel yapılardan bazı bağlamsal durumları çıkarmanın mümkün olduğunu da söyler.

Bağlam, muktezâ-i hâl, hâl, makâm, mütekellim-muhatap, hitap, kasıt, nükte gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Bağlamsal anlam, hem müsned ve müsnedün ileyh marifelik-nekrelik durumlarını hem de bu isnad teliflerindeki lafızların seçimini etkilemektedir.

⁸³ Sekkâkî, *Miftâh*, 164; Kazvîni, *el-Îzâh*, 2/130; Saîdî, *Buğyetü'l-îdâh*, 1/185.

⁸⁴ Cürçânî, *Delâilu'l-i'câz*, 174; Sekkâkî, *Miftâh*, 162-167.

Müsnedün ileyh ve müsnedin marife geldiği bazı bağlamsal gerekçeler şunlardır: tâzim, teberrük, telezüz, tenbih, îma, tahkir, telhis, tehassür, îcâz vs. Bu gerekçeler sınırlandırılmayacak kadar çoktur. Nitekim Sekkâkî, müsned ve müsnedün ileyhin marife gelmesinin temel gerekçesinin bağlam olduğunu ifade ederken bağlamsal durumların çok olduğunu da belirtir.

İsim cümlesinde müsnedin marife gelmesi cümleye ek bir anlam katar ve ortaya çıkan yeni hükmün niteliği konuşanın veya muhatabın müsnedi bilip bilmemesine göre değişir. Müsnedin marife gelmesiyle sözdizime yeni bir öge katılır ve sözdizim değiştiği için cümlenin anlamsal yorumu da değişir. Buna göre bağlamsal durum ve cümledeki lafızların anlamı paranteze alınıp sırf sözdizimden cümlenin anlamı belirlenebilir ve bu anlamlar tahsis, tekit, te-kavvî, ihbar şeklinde karşımıza çıkabilir. Aslında Sekkâkî -her ne kadar bağlamsal anlamı sözdizimsel anlama öncelese de- bazen belirli sözdizimsel yapı ve değişikliklerin doğrudan bize cümlenin anlamı ve hatta bağlam hakkında bilgi verebildiğini kabul eder. Nitekim müsnedin marife gelmesiyle ek bir hüküm, müsnedün ileyhin marife gelmesiyle de ihtisas anlamı olduğunu söylemesi de bunu gösterir. Dolayısıyla bağlamsal durum ile sözdizimsel yapı diyalektik bir ilişki içinde sürekli birbirini etkiler ve cümlenin anlamsal yorumunu birlikte belirler.

Kaynakça

- Abbâsî, Ebû'l-Feth. *Meâ'hidi't-tenşîş alâ şevâhidi't-telhîs*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Aktaş, Osman. "Arap Dilinde Müphem Lafızlar ve Delâletleri". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 6/2 (31 Aralık 2021), 323-352.
- Alevî, Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrahim. *et-Tırâz li esrâri'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1423.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Dîvânü'l-me'ânî*. Beyrut: Dâr-u'l-Cîl, ts.
- Asutay, M. Mücahit. *Kavram Atlası: Arapça I*. Ankara: Gazi Kitapevi, 2020.
- Atîk, Abdülazîz. *İlmü'l-meânî*. Beyrut: Dâru Nahda, 1430.
- Avnî, Hâmid. *el-Minhâcü'l-vâdîh li'l-belâğa*. 5 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.

- Cürcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed. *Delâilu'l-i'câz fi 'ilmi'l-me'ânî*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- Demâmînî, Muhammed b. Bedruddîn Ebîbekr b. Ömer. *Ta'lîku'l-ferâid 'alâ teshîli'l-fevâid*. thk. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Müfdî. 4 Cilt, 1403/1983.
- Desûkî, Muhammed b. Arefe. *Hâşiyetü'd-desûkî 'alâ muhtaşari'l-me'ânî*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 4. Basım, 2011.
- Ebû Mûsâ, Muhammed. *Haşâişu't-terâkîb: dirâse tahlîliyye li-mesâili 'ilmi'l-me'ânî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 4. Basım, ts.
- Ezherî, Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd. *Şerhu't-taşrîh ale't-tavdîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Fârisî, Ebû Alî. *Şerhu'l-ebiyâti'l-müşkileti'l-i'râb fi's-şî'r*. thk. Muhammed et-Tanâhî. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408.
- Ġalâyînî, Mustafa. *Câmi'u'd-dürûsi'l-'arabiyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1414/1993.
- Güceyüz, İsa. *Temel Belâgat Terimlerinin Teşekkülü: Fesâhat, Belâgat, Meânî, Beyân ve Bedî*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Halebî, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed Muhibbuddîn. *Temhîdu'l-kavâ'id bi-şerhi teshîli'l-fevâid*. thk. Ali Muhammed Fâhir. Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid. *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999.
- Hâzimî, Ahmed b. Ömer b. Musâ'id. *Fethu rabbi'l-beriyye fi şerhi nazmi'l-âcurrûmiyye*. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 1431/2010.

- İbn Arâbşâh, İbrahim b. Muhammed. *el-Aţvel: Şerhu telhîsi miftâhi'l-'ulûm*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu't-teshîl*. thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn - Abdurrahman es-Seyyid. b.y.: Hicr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 1410/1990 .
- İbn Ya'îş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn. *Şerhu'l-mufaşşal li'z-Zemaşşerî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1422/2001.
- Kâsım, Muhammed Ahmed - Dîb, Muhyiddin. *'Ulûmü'l-belâğa: el-Bedî', el-beyân ve'l-me'ânî*. Beyrut: el-Müessesetü'l-Hâdîse, 2003.
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn. *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1985.
- Kazvînî, Necmüddîn el-Kâtibî. *Şemsiyye Risalesi*. çev. Cihan Özeykan. İstanbul: Divan Kitap, 2018.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf. *et-Taḥkîk fî şerhi'l-fevâ'idî'l-ğiyâşiyye*. thk. Ali el-Avfî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'Ulum ve'l-Hikem, 1424.
- Matlûb, Ahmed. *Esâlîb belâğiyye*. Kuveyt: Vekâletü'l-Matbûât, 1980.
- Menâhicü Câmî'atî'l-Medîneti'l-Alemiyye. *el-Belâğa: Meâ'nî*. Medine: Câmî'atü'l-Medîneti'l-'Âlemiyye, ts.
- Merzûkî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed el-. *Şerhu Dîvânî'l-ḥamâse*. thk. Garîd eş-Şeyh. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- Meydânî, Abdurrahman Hasen Habenneke. *el-Belâğatü'l-'arabiyye*. Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1996.
- Neccâr, Muhammed 'Abdulaziz. *Ḍıyâü's-sâlik ilâ evḍaḥi'l-mesâlik*. Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.
- Râcihî, 'Abdüh. *et-Taḥbîku'n-naḥvî*. Mektebetü'l-Me'ârif, 1420/1999.
- Sabbân, Ebu'l-'İrfân Muhammed b. Alî. *Hâşiyetü's-şabbân şerhu'l-eşmûnî li elfiyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1417/1997.

- Saîdî, Abdülmüteâl. *Buğyetü'l-îdâh li telhîsi'l-miftâh fi 'ulûmi'l-belâga*. 4 Cilt. Mektebetü'l-Âdâb, 17. Basım, 2005.
- Sekkâkî, Ebû Yakûb. *Miftâhu'l-ulûm*. çev. Zekeriye Çelik. İstanbul: Litera Yay., 2017.
- Sübki, Ebû Hâmid Bahâeddîn. *'Ârûsu'l-efrâh fi şerhi telhîsi'l-miftâh*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1423.
- Şentürk, Recep. "İsnad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Tarâblûsî, İbn Abdülhak. *Dürerü'l-ferâ'idi'l-müstahsene fi şerhi manzûmeti İbn Şihne*. thk. Süleyman Hüseyin. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2018.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer. *Muhtaşarü'l-me'ânî*. Dârü'l-Fikr, 1411/1991.
- Üşmûnî, Ali b. Muhammed Nureddin. *Şerhu'l-üşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Mufaşşal fi şan 'ati'l-i'râb*. thk. Ali Ebû Mülhim. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.